

Мақолада Ўзбекистонда миллатлараро тотувликни таъминлашнинг ҳуқуқий асослари ва устувор йўналишлари ҳақида сўз юритилади.

В статье описаны правовые основы и приоритеты обеспечения межнационального согласия в Узбекистане

The article describes legal bases and priority directions of ensuring interethnic harmony in Uzbekistan.

ГУМАНИЗМ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ИНСАН РУЎХЫЙЛЫҒЫН ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎДЕГИ АҲМИЙЕТИ

Р.Мамбеткаримов, Ж.Бийимбетов – ассистент оқытушылар

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Б.Абдиев - магистрант

Әжунияз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогика институты

Таянч сўзлар: одоб, урф-одат, маънавият, инсон ҳаёти, адабиёт, жамият, ривожланиш, Конфуций, Демокрит, инсон феномени, гуманизм, ахлоқшунослик, эзулик, ислохотлар, илм-фан, объектив-субъектив фактор.

Ключевые слова: этикет, традиции и обычаи, духовность, жизнь человека, литература, общество, развитие, Конфуций, Демокрит, феномены человека, гуманизм, этика, благообразие, реформы, наука и образование, объективные и субъективные факторы.

Key words: etiquette, traditions and customs, spirituality, the life of a person, literature, society, development, Confucius, Democritus, personal phenomenon, humanism, ethics, morality, reforms, science and education, objective and subjective factors.

Адамзат өз өмири даўамында өз алдына жасаўшы феномен сыпатында бир қатар мәселелерди ортаға қойып келген. Бүгинги күнге шекем усы ортаға қойылған мәселелердиң шешими сыпатында ҳәр қыйлы усулларды, теорияларды жаратып келмекте. Бул жаратылып атырған теориялық усуллар жәмийет раўажланыўында да айрықша орынға ийе.

Бүгинги күнде жәмийеттиң барлық тараўларында белгили дәрежеде раўажланыўлар жүз берип атыр. Бундай раўажланыўларды бир көриниси сыпатында руўхый тараўда жүз берип атырған раўажланыўларды келтирип өтсек болады. Руўхый тараўда жаңаланыўлар ҳәм раўажланыўлардының тийкары сыпатында әдеп ҳәм үрп-әдет, салт-дәстүрлер, әдебият, тәлим-тәрбия тараўларындағы реформаларды айтсақ мақсетке муўапық болады. Атап айтқанда, соларды бири әдебият тараўы инсанның дүньяны танып билиўде өзиниң салмақлы орнына ийе есапланады. Әдебияттың раўажланыўы ең алды менен инсан турмысын толық сәўлендириў менен байланыссы, себеби жәмийетлик болмыстағы бар болған ҳәм инсан идеяларында жасап атырған ҳәр қыйлы ўақыя ҳәм кубылысларды сәўлендирип береді. Әдебиятта инсан руўхыйлығын жетилистирип барыўшы айрықша бир күш бар болып, ол адамларды туўры жолға баслаўшы, ар-намыссы болыўға шақыратуғын, адамды ҳүжданлы болыўға ийтермелеўшы руўхый баслама есапланады. Оны тек ғана адамның этикалық тәрбиялаў куралы сыпатында алып қаралмастан, ол өз өзегинде инсан келбетин жетилистирип барыўшы гөззаллық, көтеринкилик, батырлық, мәртлик, сақыйлық, дослық ҳәм тағы басқа инсанға тән болған үлгилерди береді. Қарақалпақ ойшылы И.Юсупов өз дәретпелеринде инсанларға тән болған руўхый пазыйлетлерди төмендегише сүүретлейди.

Дүнья аз ўақтанда бәринге жетер,

Инсап пақыр азға қанаат етер,

Дүнья болған сайын нәпси деген ийт,

Шынжырын жулқылап қутырып кетер. [1:239]

деген қосық қатарларында инсанның нәпси ең биринши душпаны екенлиги ҳаққында сүүретлеп берген. Бундай көзқарасларды басқа динде де, илимпазларды теорияларында да көрип өтиўимизге болады. Соның менен бирге, илим-пән, искусство ҳәм халықлардың өзине тән болған салт-дәстүрлер инсан руўхый жетилисиўинде, гуманистлик идеяларды қәлиплесиўинде орны ги-реўли. Өйткени, инсан руўхыйлығының ажыралмас компонентлерди болған үрп-әдет, дәстүрлер, әдеп нормалары гуманизмның өзегі есапланады. Халқымыз ҳәмме ўақыт жәмийеттеги ҳәм жеке турмысымыздағы әҳмийетли ўақыяларды салтанатлы түрде белгиләди үрдис етип, әсирлер даўамында өз дәстүрлерин ҳәм үрп-әдетлерин қәлиплестирип келди ҳәм оны жәмийетлик турмыс елегинде өткерди. Бул дәстүрлер ҳәм үрп-

әдетлер, өз нәўбетинде, адамлардың дүньяға көзқарасларына, әдеп-иқрамлық сыпатларына тәсир етип отырады [2:13-14]. Усының менен бир қатарда, әдеп мәселесин де итибар қаратса. Инсаният тарийхында жәмийеттиң раўажланыў барысында әдеп-иқрамлық мәселелери ҳәмме ўақытта да үлкен әҳмийетке ийе болып келген. Әдеплилик адамның ел арасында ҳүрметке ийе болып дыққатқа мияссар болыўының баслы тәртиби. Бул дүньяда ҳәмме бахыт излейди оны табыўдың бир жолы ҳәм бир дурыс усылы бар. Ол өзиниң үстиңнен өзін қадағалаў.

Адамзат өзиниң тарийхының барлық барысында ең баслы еки мәселениң: адамлар қалай жасаўы керек, олар нени ислеўи керек? (нени ислемеўи керек?) деген мәселениң дөгерегинде бас қатырады. Бул нәрсе—тәрбия жумысы болып, онда жақсылық ҳәм жаманлық не? Адамлардың өз ара қатнасы қандай болыўы керек? Өз исинде қандай идеяларды, ойларды басшылыққа алыўы керек, деген мәселе ортаға қойылады. Тәрбия дурыс болмаса онда инсан жақсылық ҳәм жаманлық арасындағы таласта қалып, гейпара себеплер арқалы я ол тәрепке, я бул тәрепке өтип кетиўи мүмкин. Қайсы жәмийетте әдепли ислер жолға қойылса, ол жәмийетте прогрессив раўажланыўлар көзге тасланады. Егер, жәмийетте хәтте бир адам әдепсиз болса, яғный өтирикши, мәккәр, жалатай, сатқын болса, ол адамның бул қәсийетлери жәмийетке тарап, жәмийетке үлкен зыянын тийгизип регрессив жағдайға алып келиў мүмкин. Әдеплилик нәсилден нәсилге берилмейди. Халық ауызеки дәретпелеринде айтылғанындай: «Урының баласы уры болады» деген пикирлерди толығы менен дурыс деп айтыўға болмайды. Себеби, адамның ким болыўы өзине байланыссы. Сондай-ақ, жеке адам өзи-өзинен әдепли киси болып та қәлиплеспейди. Әдеплилик адамның өсип жетилисиўинде өзи менен бирге өсип раўажланып, оған дөгерегиндеги адамлар, жәмийетлик институтлар, жәмәат, шаңарақ ҳәм объектив-субъектив факторлар тәсир етеди. Әдеплилик принципери, нормалары инсан болып қәлиплесиўдиң шарапатлы тийкары, руўхый өзегі болып, оны сырттан киргизиў ямаса тоқыў мүмкин емес. Әдеплилик адамның өзиниң усылы, ҳәм өмир жолы менен байланыссы. Әйемги грек философы Демокрит айтқанындай «Жақсы адам тәбиятынан көре шынығыўлардан көбирек қәлиплеседи» деген пикирлериде тәрбия жетилистирилип барыўшы кубылыс сыпатында көрсетилген. Адам әдеплиликке тәрбия арқалы ериседи. Бизлерге ата-бабаларымыз әдепли инсан ең әўели басқалар туўралы дурыс ойлаўды, адам менен адамның қатнасы барысында, сәўбетлесиў ўақтында хәдден аспаўды, сөзде де, исте де адамның кеўлине тиймеўди үйретип келген. Булардың ҳәммеси әдеп-иқрамлық

өлшемлерине тийкарланған адам мүнәсибетлерин көрсететуғын әдеплилик идеяларын белгилеп берген. Олар адамға өзиниң түсиниклери аркалы «қалай жасаў керек, қалай шетке шығып қалмаў керек» деген мәселелерге жуўап берип келген. Мысалы: Қытай философиясының көрнекли ўәкили, белгили философ Конфуций тийкар салған Конфуций талийматындағы «уллы әдеп» ҳаққында тәлийматта: «бала – экени, хаялы – ерди, пуқара – басшыны, жасы киши – жасы

үлкенди толық сыйлаў лазым» деп үйретеди [3:32].

Улыўма жуўмақтастырып айтканда, әдеплилик бул жаманлық етиўден сақлайди. Данышпанлар айтқан: «Жақсылық қолыңнан келмесе жаманлық етиўден сақлан». Инсан жәмийетте өмир сүрер екен ол бәрше факторларды есапка алыўы зәрүр. Бунда жәмийет хэм инсан ортасындағы ара қатнасық инсан руўхыйлығын жоқарылатыўда ажыралмас элемент сыпатында өмир сүреди.

Әдебиятлар

1. Юсупов И. Таңлаўлы шығармаларының үш томлығы. – Нөкис: “Билим”, 2018.
2. Базарбаев Ж., Даулетова К. «Әдептаныў» - Нөкис: «Билим» 1994.
3. Бердимуратова А.К. Философия (оқыў колланба). – Нөкис: 2010.

Мақолада инсон маънавияти, уларнинг асосий ўлчамлари кенг миқийсда тасвирлаб берилган. Инсоннинг ўзига хос бўлган инсонпарварлик хусусиятлари, жамият турмуши ва инсон феномени, жамиянинг модели ривожланиши, ахлоқнинг инсон умрига таъсири, урф-одатларнинг адабиёт билан ўзаро боғлиқлиги ва инсоннинг маънавий етуқлигидаги аҳамияти кенг тўрада очиқ берилган. Бу масалалар асосан фалсафий томондан олиб қаралган бўлиб, унинг маъно-мазмун даражавий таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

В статье описывается широкий спектр человеческой духовности и их основные измерения. Подробно разъясняются особенности личности человека, феномены человеческой жизни и общества, модельное развитие общества, влияние морали на жизнь человека, связь традиций и обычаев с литературой и важность духовной зрелости человека. Эти вопросы и основные их значения проанализированы с философской точки зрения.

SUMMARY

Spirituality of a person especially its measures are described widely in this article. The specific humanistic peculiarities of a person, social life and personal phenomenon, model development of the society, the effects of ethics to personal life, mutual relations between traditions, customs and literature and significance of a person as a spiritual prominence are explained thoroughly. These issues and their main meanings are analyzed from the philosophical point of view.

ЯРАТУВЧИНИНГ ЯҒОНАЛИГИГА ДАЛИЛ

Е.Низаматдинов - магистрант

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

Таянч сўзлар: дин, ғоя, тавҳид, ширк, монотеизм, политеизм, ақида, эътиқод, илм, ҳаёт, ваҳдоният, ирода, сифат, санавийлар, мажусийлар, насронийлар, табиатшунослар, фалакиётшунослар.

Ключевые слова: религия, идея, таухид, ширк, монотеизм, политеизм, доктрина, знание, жизнь, единство, воля, качество, язычники, христиане, натуралисты, астрология.

Key words: religion, idea, tawhid, shirk, Monotheism, Polytheism, doctrine, knowledge, a life, unity, will, quality, heathen, Christians, Naturalists, Astrology.

Ислом динининг энг асосий ғояси бу – Аллоҳни Ягона деб эътиқод қилишдир. Аслида, кишининг мусулмонлиги айнан мана шу эътиқодга муносабати билан билинади. Яъни мусулмон киши: Албатта, Аллоҳ таоло бирдир, Унинг бирор бир шериги йўқдир, дея эътиқод қилади.

Ушбу ақидага санавийлар мажусийлар, насронийлар, табиатшунослар ва фалакиётшунослар қарши фикр билдиришган.

Санавийлар ва мажусийлар иккита илоҳ мавжуд: Бири яхшилик яратувчиси, иккинчиси ёмонлик яратувчиси деб ҳисоблашган. Уларнинг баъзилари яхшилик яратувчисининг исмини Яздон ёки Ахурамазда, ёмонлик яратувчисининг исмини Аҳриман деб атаганлар. Бошқа бирлари эса яхшилик яратувчисининг исмини Нур, ёмонлик яратувчисининг исмини Зулмат деб атаганлар.

Насронийлар яратувчи Зот уchtанинг учинчисидир дейишган ва уни учта асос билан ифодалаган: Зот, Илм ва Ҳаёт. Насронийларнинг баъзилари эса бошқача ифодалаган: Ота – Аллоҳ таолони назарда тутганлар, Ўғил – Исо алайҳиссаломни назарда тутганлар, Хотин – бундан Марям онамизни назарда тутганлар. Аллоҳ таоло уларнинг ҳаммалари айтаётган нарсалардан буюк, олий Зотдир [1:39].

Баъзи табиатшунослар дунёнинг асоси тўрттадир деб ҳисоблашган: ҳарорат, совуқлик, намлик ва куруқлик. Яъни борлиқдаги ҳамма нарса мана шу тўртта унсурдан ташкил топган, дейишган. Ушбу тўртта унсурни абадий бор деган ғояни илгари суришган.

Фалакиётшунослардан баъзилари эса Яратувчилик нисбатини етти насага беришган: Сатурн, Юпитер, Марс, Куёш, Венера, Меркурий ва Ой.

Ислом уламулари Яратувчи ягона Аллоҳдир ва бу

Қуръон ва суннат билан собит дейишади. Албатта, мусулмон бўлмаган киши Қуръон ва суннатдаги далилни тан олишмайди. Шунинг учун ислом уламулари Яратувчининг ягоналигини ақлий далиллар билан исботлашга киришади.

Мавжудлик куйидаги учта кўринишдан ташқарида бўла олмайди:

- Вожибул вужуд. Бор бўлиши зарур бўлган нарса вожибул вужуд дейилади. Шу билан бирга бундай нарсанинг яратилганлиги тасаввур қилинмайди. У азалдан бор ва боқий нарса ҳисобланади. Уни фақат Аллоҳ таолога нисбатан ишлатиш мумкин.

- Мумкинул вужуд. Бундай нарсанинг бор бўлиши ҳам йўқ бўлиши ҳам, яъни умуман яратилмаслиги ҳам ёки яратилиши ҳам тасаввур қилинади. Борлиқтаги барча нарсалар бор бўлиши ҳам йўқ бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам уларнинг барчаси мумкинул вужуд ҳисобланади.

- Мустахилул вужуд. Бор бўлиши, ёки яратилиши тасаввур қилинмайдиган нарса. Масалан Аллоҳ таоло яна бир Аллоҳ ярата оладими деган савол ноўрин. Зеро, бу мумкин бўлмаган, имконсиз нарса. Шунинг учун ҳам бундай нарсани мустахилул вужуд деб номлаймиз [7:23].

Яратувчи Зот ўз зотига кўра борлиги, яъни “Вожибул вужуд” бўлиши лозимлигини айтиб ўтдик. Зеро, Аллоҳ таолони йўқ дейиш, борлиқ ўз-ўзидан пайдо бўлган дейишга олиб боради. Замоनावий илм-фан шуни исботлайдики, ҳеч бир нарса ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди. Демак, борлиқ, ундаги инсонлар-у, барча нарсалар яратилган.

Демак, Яратувчи Зотгина вожибул вужуд ҳисобланар экан. Бу нарса эса фақат битта Зотдагина бўлиши тасаввур қилинади. Бунинг далили шуки агар яратувчи иккита дейилса, улардан бири битта жисмда